

חנוכה ב

נאך מוסיף א נייעם ענין: גדול השלום שכל התורה ניתנה כו'?

[ודחק גדול לומר אז דער טעם וואס דער רמב"ם איז מוסיף לבסוף „גדול השלום כו" איז כדי לסיים בדבר טובי — ווארום אויך דער ענין פון „לעשות שלום בין איש לאשתו" איז א דבר טוב; און אפילו את"ל אז מצד דעם ענין פון „השם נמחק" הייטט עס ניט קיין דבר טוב, האט ער געקענט משנה-סדר זיין און זאגן „שלום ביתו קודם שהרי השם נמחק לעשות שלום כו' וע"כ נר ביתו קודם", וכי"ב].

ב. אויך דארף מען פארשטיין:

(א) די עצם ראי': ווי מ'לערנט אין פשטות מיינט דער רמב"ם ארויס-ברענגען מיט „שהרי השם נמחק לעשות שלום כו" דעם גודל מעלת השלום, אז עס איז דוחה אפילו א ענין הכי חמור אין (תורה ו)מצות (מחיקת השם) איז מכש"כ אז נר ביתו איז דוחה נר חנוכה. אבער לכאורה איז אין הנדון דומה לראי': לעשות שלום בין איש לאשתו (בנוגע א סוטה) רעדט זיך וועגן מתיר זיין אשה לבעלה — א „שלום" וואס איז נוגע דעם קיום פון חיי המשפחה און שכינה שריי ביניהם*, שולל זיין מזבח

א. בסיום הל' חנוכה זאגט דער רמב"ם: ה' לפניו נר ביתו ונר חנוכה: או נר ביתו וקדוש היום נר ביתו קודם משום שלום ביתו שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו. גדולי השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר דרכי דרכי נועם וכל נתיבותי שלום.

דער מקור פון דער הלכה איז אין מס' שבת, אבער דארטן שטייט נאך „נר ביתו עדיף משום שלום ביתו". דארף מען פארשטיין:

וואס איז מכריח דעם רמב"ם צו מוסיף זיין א ראי' „שהרי השם נמחק לעשות שלום כו"?

ובמיוחד פאדערט זיך ביאור, וואס נאך דער ראי' „שהרי השם וכו" איז ער

(1) להעיר מהשייכות המיוחדת ד(נר) חנוכה ו(נר) ביתו — (ד) שבת בשנה זו (תשי"ג) — דב' שבתות — בחנוכה (— שייך פעמיים דין הנזיל: והימים הם: א) התחלת ימי החנוכה, שעיקר הנס ה' ביום ראשון (שמצאו אז פך השמן), שכל ימי חנוכה כלולים ביום ראשון (שערי אורה דיה בכ"ה בכסלו פמ"ב. ד"ה כי אתה נרי פי"ז). ובמלא (ב) סיום וחיתום (ראה ברכות יב, א) ימי החנוכה, שלימות הנס, יום השמיני, שלימות כל הימים (ראה לקו"ש ח"י ע' 318 בהערות שם. חכ"ח ע' 244 ואילך).

(2) מקור דברי הרמב"ם אלו — ראה לקו"ש ח"ח ע' 349 ואילך.

(3) כג, ב. וגם בזה מודגשת השייכות דחנוכה לשבת דכל הסוגיא דחנוכה היא במס' שבת (אף שבאה לכאורה רק אנג המדובר במשנה שם פתילות ושמינים שמדליקין בהן בשבת).

ולהעיר ממחזיל (ס' יצירה פ"א מ"ז) דנעוץ תחלתו בסופן וסופן בתחלתו — והרי ס' זמנים להרמב"ם: תחלתו — הל' שבת, וסופו — הל' חנוכה. וראה לקמן בפנים.

(4) ובפרט שבגמ' אמר רבא פשיטא ליי, ולמה הוצרך הרמב"ם לראי' והוכחה.

(5) להעיר שבא' מכתי' הרמב"ם (הובא בילקוט שנוי נוסחאות ברמב"ם מהדורת פרענקל). גדול השלום כו' היא — הלכה בפ"ע.

(6) אלא שדרך הרמב"ם לפנים כל ספר ד"ד ספרי „יד החזקה" — בענין יסודי וכללי, התלוי בכונת הלב וכו'.

(7) נוסף על העיקר ש(כנראה) הרמב"ם אינו מקפיד לסיים ההלכות שבספרו דוקא בדבר טוב (ראה סיום ס' נשים שברמב"ם. ועוד). וראה שיחת שי"פ מקץ תשד"מ.
(*) סוטה י, א.

ג. וועט מען דאס פארשטיין בה"ק דים: ס'איז ידוע אז אויך דער ארט וואו דער רמב"ם שטעלט אריין הלכות איז בדיוק. שטעלט זיך די שאלה, פארוואס האט ער געשטעלט דעם דין, אז נר ביתו איז קודם לנר חנוכה, אין הל' חנוכה און ניט אין הל' שבת?¹³

כאטש אז דאס איז ניט קיין דין וואס איז נוגע יעדן שבת, נאך בשבת חנוכה — איז דאס אבער א דין וואו די הדגשה און הכרעה איז — (נר) שבת, אז די מעלה פון נר (ביתו) שבת איז קודם לנר חנוכה — האט ער עס לכאורה גע-דארפט שרייבן בהל' שבת.¹⁴

די תמי' ווערט נאך שטארקער מצד דעם צווייטן דין „נר ביתו וקידוש היום“, וואס האט אינגאנצן קיין שייכות ניט צו הל' חנוכה, נאך בלויז צו הל' שבת — און ער ברענגט אים דא נאך „אגב“ דעם ערשטן דין „נר ביתו ונר חנוכה“ — איז דאך לכאורה נאך מער מסתבר אז ער האט ביידע דינים געדארפט אריינ-שטעלן בהל' שבת און ניט אין הל' חנוכה.

נאכמער: אין טור ושו"ע¹⁵ געפינט מען טאקע דעם דין, אז נר שבת איז קודם לנר חנוכה, אין ביידע ערטער סיי אין הל' שבת¹⁶ און סיי אין הל' חנוכה.¹⁷

אפילו את"ל אז דאס איז ניט דרכו של הרמב"ם צו שטעלן דעם זעלבן דין אין צוויי ערטער —

מוריד דמעות' וכו' — איז מכל האי טעמא וועגט עס איבער די הארב-קייט פון מחיקת השם — משא"כ דער שלום בא נר ביתו (וואס קומט נאך צו פארהיטן „שלא יכשל בעץ או באבן“¹⁸ אדער ווייל „בני ביתו מצטערין לישב בחושך“¹⁹) איז — מאי ראי' אז דער שלום זאל דוחה זיין אן אנדער מצוה, (ובפרט פרסומא ניסא פון) נר חנוכה?

(ב) אין דעם עצם דין איז דער רמב"ם מקצר ומשנה פון לשון הגמרא: (א) אין גמרא איז דאס אין צוויי פאלן „נר ביתו ונר חנוכה נר ביתו עדיף משום שלום ביתו, נר ביתו וקדוש היום נר ביתו עדיף משום שלום ביתו“²⁰, און דער רמב"ם איז זיי ביידע כולל אין איין בבא²¹; (ב) דער לשון הגמרא איז „נר ביתו עדיף“, און דער רמב"ם איז משנה און שרייבט „נר ביתו קודם“²².

(8) סוף גיטין.

(8*) מרדכי שבת שם סרצ'ד (אינו אלא משום שלא יכשל כו'). ועד' בפרשי' שם כה, ב (ד"ה הדלקת). הובא להלכה במג"א סרס"ג סק"ג יד. שו"ע אדה"ז ר"ס רס"ג. אבל לא הובא זה בכהנ"ל כטעם דנר שבת קודם.

(9) פרשי' שם כג, ב ד"ה שלום ביתו, ר"ן שם (בהטעם דנר ביתו קודם). הובא במג"א ר"ס תרע"ח. ועד' בשו"ע אדה"ז סרס"ג ס"ד (בהטעם דנר שבת קודם לקידוש היום).

(10) וגם בטושו"ע שם ס"ג דהטעם משום שלום בית נאמר פעם אחת בסוף הענין, הרי הדיו דנר שבת קודם הוא כנ"ל בבבא, משא"כ ברמב"ם.

(11) ועד' הוא ברי"ח שבת שם.

(12) ובפרט דבלשון זה „קודם“ אפשר לטעות שהכוונה (רק) שיקדים להדליקם בשיש לו שניהם (ראה א"ר (ואליהו זוטא) סתרי"ח סק"ג (סק"א)). משא"כ בטושו"ע שם שמקדים, ואם אין ידו משגת לקנות כו' (ראה ברמב"ם כ' בהלכה לפנ"ו). הרי שאין לו כו'. וואל לקמן הערה 31.

(13) ביאור דברי הרמב"ם (זה שכתבו בהל' חנוכה) ע"פ פנימיות הענינים — ראה גם לקו"ש ח"ג ע' 810 ואילך. שיחת שבת חנוכה תשל"ה. ועוד.

(14) עד' יש להקשות בנוגע לשו"ע אדה"ז שלא הביאו בהל' שבת. וי"ל שדעתו שמקומו בהל' חנוכה (שאינו בשו"ע אדה"ז).

(15) וכו' בלבוש.

(16) סרס"ג ס"ג.

(17) סתרי"ח.

(*) אלא דשם כתבו דמה"ס הוסיף הרמב"ם. או קידוש היום" (אף שפשוט הוא כבר מצד ההלכה שלפנ"ו) ככדי לשלול קט"ד זו.

רמב"ם אין הל' שבת, אז דאס איז „בכלל עונג שבת“¹⁹ און „לכבוד שבת“²⁰. ער שרייבט אבער נישט אין הלכות שבת אז דאס איז צוליב שלום בית²¹ „שלא יכשל בעץ או באבן“ אדער דערפאר וואס „בני ביתו מצטערין לישב בחושך“.

ולכאורה איז דאס תמוה ביותר: ווי-באלד דער רמב"ם האלט (בהל' חנוכה) אז נר שבת איז ענינו „שלום בית“, האט ער דאס לכל לראש געדארפט זאגן על אחר אין הל' שבת?

איז דערפון מובן, אז לויטן רמב"ם איז דער עצם החיוב פון נר שבת (נישט צוליב שלום בית²², נאר) צוליב כבוד ועונג²³.

(19) רפ"ה שם.

(20) פ"ל היה שם.

(21) ודוחק גדול לומר שכונת הרמב"ם במ"ש „שלום בית“ הוא מצד ענין „עונג שבת“ שכ' בהל' שבת (ראה לבוש א"ח ר"ס רסג). ולהעיר מפרשה שם סקי"ב כי אז הו"ל לפרשו.

(22) משא"כ לדעת אדה"ז שכותב ומדגיש בפירושו בריש הלכות נר שבת (ר"ס רסג). חתקנו חכמים כ"י משום שלום בית שלא יכשל כ"י. וראה שם סעיף ט.

(23) והיינו שענינם גופא עונג וכבוד. משא"כ לדעת אדה"ז בשו"ע שם — הוא רק גורם לשלימות העונג דאכורש, דהיינו פרט בהעונג הסעודה (כדעת התוס' ד"ה הדלקת — שבת כה, ב). וי"ל דלכן לא הביאו ב"ר"ס רמב"ם בדיני עונג שבת (ראה בכ"ז מכתב עש"ק וחנוכה תשל"ז בהערה — נדפס לקמן ע' 528).

וי"ל שלדעת אדה"ז מוכח כן מגמרא זו גופא, נר.

(*) משא"כ ברמב"ם שם רפ"ה שכתב „אפילו אין לו מה יאכל“ ובה"י שם „וחובה עליו לישב לאור הנר“ ולא כ' „לישב ולסעוד“ (ככתוב' שם). וראה הגמ"י לה"י שם.

אבל להעיר שמקור אדה"ז שם ס"ב ג' (בכלל עונג סעודת הלילה). והפך קודמת לנר שהיא עיקר מצות הסעודה הוא ממג"א שם סק"ד, ה. שמפרש כן דברי המחבר (נשם ס"ב): „אפילו אין לו מה לאכול . . . שזה בכלל עונג שבת הוא“ (שהוא הוא לשון הרמב"ם הנ"ל רפ"ה) — אף שאי"ז פשטות לשון (הרמב"ם) והשו"ע. ואכ"מ.

ע"ד ווי מען געפינט בכללי הרמב"ם¹⁸, אז זיין דרך איז „לפרש דבריו במקום אחד ובמקום אחד סותם דבריו“, ווייל ער איז „סומך . . על מ"ש כבר במקום אחר הקודם לזה“: משא"כ אין טור ושו"ע געפינט מען נישט אט דעם כלל, ואדרבא כנ"ל בנדו"ד אז עס שטייט צוויי מאל —

(ו"ל בטעם החילוק: שולחן ערוך איז כשמו כן הוא — „צוגעגרייטע“ דינים אויף צו וויסן בשעת עס קומט די מעשה ווי מען זאל טאן — ומהאי טעמא קען זיין אז געוויסע דינים זאלן שטיין צוויי מאל: אזוי ווי דאס איז בנדו"ד, ווארום דער דין אז אים אין ידו משגת לקנות נר שבת ונר חנוכה איז נוגע למעשה בפועל סיי צו (הל') שבת און סיי צו (הל') חנוכה;

משא"כ דער ספר היד פון רמב"ם, איז דאך (ווי ער שרייבט בהקדמתו) „חיבור זה מקבץ לתורה שבע"פ כולה . . שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבע"פ כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביני-הם . .“, אז די כוונה איז זיין ספר איז צו וויסן (דיני ה)תורה, איז אז ער ווייס שוין — האט קיין ארט נישט איבערחזרן נאך-אמאל,

קען מען דאך אבער אזוי נישט זאגן בנדו"ד, אז „מפרש דבריו במקום אחד“ וסומך אויף דעם, ווייל דער „מקום אחד“ האט געדארפט זיין בהלכות שבת וואס קומען פריער און נישט בהל' חנוכה. וכפרט אז דאס וואס נר שבת איז דוחה נר חנוכה איז מדגיש וכו' שבת, כנ"ל.

ד. ויש לומר הביאור בזה: בנוגע דעם חיוב וגדר פון נר שבת זאגט דער

מצד גודל מעלת השלום בכלל; און דאס וואס א מצוה ווערט אפגעשטופט צוליב ענין השלום, איז עס נישט דער גדר פון דחיית המצוה, נאר מאיז מקיים דערביי מעין מצוה זו²⁶ (וואס ווערט בפועל אפגעלייגט צוליב שלום (כדלקמן סעיף ה)):

ובעניננו: דאס וואס „נר ביתו קודם משום שלום ביתו“ איז אויך מצד דעם גדר ותוכן פון חנוכה (וואס איז א טייל פון „כל התורה (ש)ניתנה לעשות שלום“); ומהאי טעמא האט דער רמב"ם געשטעלט דעם דין אין הל' חנוכה, צו שולל זיין אז דאס איז א דחי' פון חנוכה, נאר אזוי איז אויך מחייב דער ענין פון חנוכה.

און אויף דעם ברענגט ער א ראי' פון דעם וואס „השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו“: שלום איז נישט נאר אזוי גרויס אז צוליב דעם איז מען דוחה דעם הארבן איסור פון מחיקת השם, נאר מ'שרייבט לכתחילה דעם שם כדי צו מוחק זיין עס — בכדי לעשות שלום בין איש לאשתו. מצות כתיבת השם בקדושתו ותוקפו — איז פועל ונתגלה דורך דעם וואס ער ווערט „נמחק“, ווי באַלד אַז דאָס ברענגט שלום בין איש לאשתו.

ועפ"י יומתק וואס דער רמב"ם איז מדייק צו שרייבן „נר ביתו קודם“ בשינוי

ואינו מפרש ומפרט (כבטשו"ע), „נר שבת“ — כי הסעם שזה קודם הוא לא מצד היותו נר שבת (לעונג ולכבוד), כיא לפי שהוא נר ביתו, שמאיר את הבית ונעשה שלום ביח בפועל.

26) להעיר מביאר הא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה (צפ"ע הל' תרומות לג, רע"ג (הובא בכללי התוה"מ בערכו). ועי' החסידות — המשך תרס"ו ע' סח, תקכב. ד"ה לסרבה המשרה היש"ת פ"ג — סה"מ קונט' ח"ב תלה, ב). וצ"לע בירוש' שבת פ"א ה"ב (בטומה) זה שינוי וזה שינוי.

און אע"פ אז דורך נר שבת ווערט אויפ־געטאָן בפועל דער ענין פון שלום בית, איז אָבער נישט דאָס דער גדר וטעם המצוה²⁷.

לפ"י ווערט דאָך אָבער שווער דער דין „נר ביתו עדיף משום שלום ביתו“ — „שלום ביתו“ איז דאָך נישט דער גדר החיוב והמצוה?

באָוואַרנט דאָס דער רמב"ם דורך אַריינשטעלן דעם דין (נישט אין הל' שבת, נאר) אין הל' חנוכה, און איז מוסיף די ראי' „שהרי השם נמחק כו“: דערמיט איז ער מחדש, אז דאָס וואָס „נר ביתו קודם משום שלום ביתו“ איז עס

[נישט אַ גדר אין (נר) שבת, אַז אין דעם באַשטייט די עדיפות פון נר שבת און ער איז דערמיט דוחה נר חנוכה — וואָרום, ווי געזאָגט פריער, איז שלום ביתו נישט דער גדר החיוב פון מצות נר שבת²⁸ — נאָר]

ביתו ונר חנוכה נר ביתו עדיף משום שלום ביתו, ולא קאמר לפי שיש בזה כבוד ועונג. ולהרמב"ם אין זה הוכחה כי משום זה לבד אין בו כדי לדחות נר חנוכה, כי לשיטתו גם בנר חנוכה יש כמה פריטים מלבד זכרון נס הנרות (ראה שם פ"ד ה"ב. על הנסים שעשה לנו. וראה צפ"ע) — לרמב"ם שם פ"ג ה"ג ולקמן בפנים).

משא"כ לשיטת אדה"י (שבפשוט — פוסק כהש"ע כו) שכל הקביעות דחנוכה היא מצד הנס דנרות ורק זה הפרסומא ניסא דנר חנוכה. ולא ס"ל כדעת הרמב"ם שהקביעות דחנוכה הוא גם מצד נצחון ונס המלחמה שלכן „התקינו חכמים . . ימי שמחה כו“ כי לא נאמר בגמרא שלנו (ומקורו דהרמב"ם בזה הוא ממדרש חנוכה) — ראה לקו"ש ח"י ע' 142 ואילך. ואכ"מ.

24) והסברת הרמב"ם בזה שס"ל דנר שבת הוא מצד עונג וכבוד — י"ל כי זה מתאים עם כללות תוכן השבת, שעיקר ענינו חיוב — מנוחה, כדלקמן בפנים ס"ח. ולכן מפרש כפשוטו מרז"ל (תנחומא ר"פ נח): הדלקת הנר דכתיב וקראת לשבת עונג זו הדלקת הנר בשבת. ולפ"י ה"ז כפשוטו הלשון בשבת כה, ב. הדלקת נר בשבת חובה.

25) ועפ"י יומתק מש"כ הל' „נר ביתו“ (כבגמרא)

ווערט נדחה דורך דער עדיפות פון א צווייטער מצוה (ואיסור) נאָר דאָס איז מתאים אויך מיטן תוכן פון דער צווייטער מצוה — איז דער רמב"ם ממשיך ומסביר „גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם“:

וויבאלד אַז כל התורה (יעדע מצוה) איז ענינה לעשות שלום בעולם, איז פאַרשטאַנדיק, אַז בשעת עס קומט צו אַ מצוה וואָס איז פאַרבונדן מיט שלום כפשוטו, קען מען נישט זאָגן אַז די מצוה וואָס פועלט שלום איז דוחה די צווייטע מצוה (פון די מצות התורה אָדער דרבנו), ווייל דורכן קיום פון דער מצוה וואָס ברענגט שלום בפועל ווערט איסגעפירט אויך די כוונת הנתינה והציווי פון דער צווייטער מצוה (לעשות שלום).

דערמיט איז אויך מובן וואָס דער רמב"ם האָט די צוויי ענינים — אַז נר ביתו האָט אַ דין קדימה לגבי נר חנוכה און לגבי קידוש היום — כולל געווען צוזאַמען און נישט אין באַזונדערע פאַלן ווי אין גמרא, להדגיש אַז זיי זיינען נישט קיין צוויי באַזונדערע פרטים און ציווים (אַז נר ביתו איז א) דוחה נר חנוכה, און ב) דוחה קידוש היום), נאָר דאָס איז איין און דער זעלבער דין: וויבאלד אַז שלום איז כללות כוונת נתינת התורה וכל מצותי („כל התורה“), כולל אויך נר חנוכה וקידוש היום — איז דער צד השווה שבהן מחייב די קדימה פון נר ביתו.²⁹

ו. ויש להמתיק די שייכות פון מעלת השלום פון „כל התורה“ צו הל' חנוכה.

29) ומה גם מובן במילא דגם הדיו ד.נר, ביתו וקידוש היום נר ביתו קודם אין מקומה בהל' שבת, כי איז מצד הגדר (ומצות דנר) והל' שבת כ"א מצד הגדר דשלום בית. ושייכותו להל' חנוכה דוקא — ראה לקמן בפנים סיח.

פון לשון הגמרא „נר ביתו עדיף“: „עדיף“ קען געטייטשט ווערן, אַז די מצוה (נר שבת) האָט אַן עדיפות לגבי דער צווייטער (נר חנוכה) און איז דער פאַר דוחה די צווייטע מצוה.²⁷

איז דער רמב"ם מדייק אַז „עדיף“ דאָ מיינט בלויז — „קודם“: די גמרא מיינט מיט דעם בלויז זאָגן דעם דין, אַז אין הדלקה בפועל (ווען ער האָט נאָר אויף איינע פון זיי) איז נר ביתו קודם.²⁸

ה. בכדי צו מסביר זיין דעם ענין — אַז ווען עס רעדט זיך וועגן שלום, איז עס נישט באופן אַז איין מצוה (ואיסור)

27) וכן משמע בלבוש שם סתרי"ח שמאריך איר שנה שבת עדיף.

28) ע"פ כל הנל יומתק שינוי לשון הרמב"ם בהלכה זו לגבי לשונו בהלכה י"ג שלפניו: „לפניו קידוש היום, והדלקת נר חנוכה מקדים לקנות שמו להדליק נר חנוכה על היין לקידוש היום הואיל ושניהם מדברי סופרים מוטב להקדים נר חנוכה שיש בו זכרון הנס“ —

דהכוונה שם היא שמצות הדלקת נ"ח עדיף ממצות קידוש היום ודוחה אותה (וכמודגש באריכות לשונו — „מקדים לקנות שמו כ"י על היין לקידוש היום“), והעדיפות דנ"ח על קידוש היום היא בזה (שא"פ ששוים במצותם, דשניהם מדברי סופרים, מ"מ נ"ח), יש בו זכרון הנס;

משא"כ בהלכה שלפניו מקצר נר ביתו קודם משום שלום ביתו — כי זה ש.נר ביתו קודם אינו מצד החיוב והמצוה דנר ביתו, שחמור כ"כ שדוחה המצוה דנ"ח (שהרי, שלום ביתו אינו גדר המצוה דנר ביתו, כנ"ל בפנים), כי אם מצד המציאות דשלום ביתו ש.נר ביתו (מעלת השלום בכלל), ולכן: א) לא כתב דשניהם מדי"ס — כי כאן אין גונג החיוב וגדר המצוה דנר ביתו. ב) כתב „קודם“ סתם, ולא „קודם לקידוש היום“.

ועפ"י יומתק ג"כ השינוי, דבהלכה י"ג נקט „מקדים לקנות כ"י מוטב להקדים נ"ח כ"י“ (הינו, שעל האדם להקדים נ"ח), ואילו כאן נקט „נר ביתו קודם“ (לא — „מקדים נר ביתו“) — כי הקדימה בהלכה י"ג היא מצד החיוב והמצוה (שעל האדם) דנ"ח; משא"כ כאן הקדימה היא מצד המציאות דשלום ביתו שישנה בנר ביתו (החפצא דנר ביתו).

וועט מען דאס פארשטיין בהקדם וואס מען געפינט, אז די עבודה און אויפטו פון תורה ומצות דריקט זיך אויס אין צוויי גדרים כלליים: א) אנכי ה' אלקיך גוי, עשה, א פעולה פון חיוב. ב) לא יהי לך אלקים אחרים, לא תעשה, א פעולה פון שלילה.

בכללות איז דאס דער חילוק צווישן מצות עשה און מצות לא תעשה. די מצות דרבנן אבער — וואס זיינען כולן בקום ועשה דוקא³² — איז סיבתן וכוונתן דחיית ושלילת הרע, ווי ער-קלערט בארוכה במ"א³³.

ה. און דאס איז בכללות דער חילוק צווישן גדר ענין השבת און גדר ענין חנוכה³⁴:

שבת איז עיקרה אין אן אופן פון חיוב, ווי דער רמב"ם זאגט גלייך אין אנהויב פון הל' שבת: „שבתה בשביעי ממלאכה

מכיון דזה דנר ביתו קודם הוא דין בהל' חנוכה ואיז בגדר ידיו דמצות נר חנוכה, מקום לומר, שגם השני ידליק לנר שבת להוסיף (אורה) שלום ביתו (בכל חדר וחדר), ולפיז הוא דלא כפרשיי שבת שם כג, ב דיה נר (וכן פסק במג"א שם ס"ר ס"ג סק"ט. ור"ס תרע"ח. ש"ע אדה"ז (שם סר"ג ס"ד) — לענין נר שבת קודם לקידוש היום).

אבל בפשטות, הלשון (בריש הלכה יג ברמב"ם שם), הרי שאין לו אלא פרוטה אחת שפירושו שיש לו מעות רק עבור נר אחד קאי גם ע"מ שבה"ד לענין נר ביתו ונר חנוכה כ"י. ואיך כשיש לו יותר מזה צריך להדליק השני לנר חנוכה, כבמקומות הנ"ל. וכ"כ במעשה הרקח לרמב"ם שם.

ויל אחת מהנפקים — שגם ב"ב וכי"ר יראוהו עכ"פ ובתוך שיעור הדלקת נ"ח.

32) ראה תרי"א נב, ג. לקרית פקודי ו, ד. שה"ש יא, ב. וראה הערה בסה"מ ת"ש ע' 50. וכדיה מאי מברך שית' (בסה"מ קונטר' ח"ג ע' רה. סה"מ ת"ש (קה"ת תשמ"ו) ע' ע"ד.

33) מקומות שנשמנו בהערה לפנינו. ד"ה מזה וז תר"ם, ד"ה מאי מברך פרי"ת. ועוד.

34) להעיר דגם כפשוטו מצות (וענינו) שבת הוא מדאורייתא וחנוכה מדרבנן והרי בפרטיות עיקר תוכן במצות דרבנן הוא הלית כניל בפנים.

— ווייל חנוכה איז ניט נאָר אַ פרט אין „כל התורה" וואָס „ניתנה לעשות שלום בעולם", נאָר חנוכה איז שייך צו „כל התורה",

ווי דער רמב"ם איז מאריך אין אַנ-הויב פון הל' חנוכה וועגן דער סיבה פון קביעות ימי חנוכה: בבית שני כשמלכו יון גזרו גזרות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות כ"י עד שריחם עליהם אלקי אבותינו והושיעם כ"י ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת ימים האלו .. ימי שמחה והלל —

ד.ה. אַז תוכן ענינה פון חנוכה באַ-שטייט ניט נאָר אין דעם וואָס זי קומט דורך אַ מאורע מסוים און האָט מצות פרטיות ווי שאר הי"ט והמצוות (שמדרבנן אַדער מן התורה), נאָר נאָכ-מער — בחנוכה האָט זיך אויפגעטאַן די ישועה פון גזרות כלליות, פון גאַנצן „דת" ישראל און כללות עסק התורה והמצות.

ו. ע"פ הנ"ל איז די שייכות פון דעם דין „נר ביתו קודם" צו הל' חנוכה נאָר מצד דער שייכות פון מעלת השלום צו „כל התורה" — ס'איז נאָר וואָס חנוכה איז אַ טייל פון „כל התורה", כנ"ל;

וויבאלד אַבער אַז דער רמב"ם איז מאריך וועגן ענין השלום אין הל' חנוכה דוקא³⁵, איז מסתבר לומר אַז ענין השלום האָט אַ שייכות מיוחדת צום תוכן וענין פון חנוכה³⁶.

30) דלכאורה מקומה בהל' דעות וכי"ר.

31) לכאורה י"ל דנפקים להלכה (בזה שני ביתו קודם הוא דין בהל' חנוכה): באם ידו משגת לב' נרות אם ישתמש בשניהם לנרות שבת, או ידלק אחד לנר חנוכה (ובפרט כאשר ליל שבת אינו בליל ראשון דחנוכה, דאז בלאה"כ לא יקיים ה"מנהג פשוט" דמוסיפין (רמב"ם שם פ"ד הי"ג)). ולכאורה

בפועל ובמציאות אָבער, וויבאלד נר שבת איז אַן אור המאיר, ווערט דורך דעם אויפגעטאָן אויך (שלום בית) שלילת ודחיית המנגד³⁸ — עס איז שולל ומונע אַז בני ביתו זאלן ניט זיין „מצטע" רין לישב בחושך" און „שלא יכשל בעץ או באבן" (משא"כ נר חנוכה וואָס אסור להשתמש לאורה³⁹).

נר חנוכה, כאַטש מצותו ופעולתו איז דאָך „להראות ולגלות הנס"⁴⁰, פרסומא ניסא אין וועלט — חיוב, און מהאי טעמא „צריך אדם להזהר בה כדי להר-דיע הנס ולהוסיף בשבת האל והודי' לו על הנסים שעשה לנו"⁴¹, אָבער מאידך⁴², די סיבה און תוכן המאורעות וואָס האָבן געבראַכט דערצו, איז געווען ענינו העדר ושלילה — עס זיינען נתבטל גע-וואָרן די מנגדים וואָס „גזרו גזירות כ' ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות" און „הושיעם מידם והצילם וגברו בני חשמונאי", מ'האָט אַראַפגענומען דעם ניגוד אויף תורה און מצות, וואָס בכלל איז דאָס דער ענין השלום.

[און אויך די נקודה ווערט נתגלה דורך די נרות⁴³, כּנל בלשון הרמב"ם, און ווי מ'זאָגט ביי הדלקת נר חנוכה, אַז

מצות עשה שנאמר וביום השביעי תשבות, אַע"פ אַז רוב הלכות שבת זיי-נען אינעם סוג פון מצות לית, לִיט אבות מלאכות האסורות בשבת וכו', אַעפ"כ (הויכט אַן דער רמב"ם מיט דער מ"ע, ווייל דאָס) איז תוכנה ועיקרה, דער ענין החיוב — שביטה ומנוחה: וואָרום דער ענין המנוחה בשבת איז ניט אַן ענין פון העדר, נאָר אַן ענין חיובי⁴⁴, און ווי דאָס איז בתחלת הבריאה כמרו"ל⁴⁵ אַז עס איז געווען העולם חסר באת שבת באת מנוחה.

לאידך, איז דער תוכן פון חנוכה — ווי דער רמב"ם איז מאַרץ בהתחלת ה' חנוכה (כנ"ל): „גזרו גזירות כ' ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות כ' ולחצום כ' וגברו בני חשמונאי כ' ואבדום" — אַן ענין שלילי — מבטל געווען די גזירות וכו' דעם מנגד אויף תורה ומצות.

דערנאָך איז דערפון געקומען „שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות וכו'" — אַ פעולה חיובית, אָבער סיבתו ועיקרו איז — האיבוד דהמנגד, כּנ"ל⁴⁶.

ט. עפ"י איז מובן אויך בנוגע צו נר ביתו ונר חנוכה: דער גדר פון נר שבת איז ווי כללות ענין השבת — חיוב, עונג וכו'; וואָס דעריבער זאָגט דער רמב"ם אין ה' שבת אַז נר שבת איז עונג וכבוד, מוסיף זיין אין עונג און כבוד.

35) ראה צפּע"נ ה' שבת רפכ"א (כא, ד). וראה שרית צפּע"נ דווינסק ח"ב סכ"ג. וראה גם לקריש חכ"א ע' 71 ואילך.

36) פרש"י בראשית ב, ב. פרש"י מגילה ט, א ד"ה ויכל. וראה ב"ר פ"י, ט.

37) עפ"י יש להוסיף בנעוץ תחלתו בסופן שנרמב"ם ריש ספר זמנים וסיומו: מתחיל ב' הענינים. שביטה בשביעי ממלאכה מצות עשה . . וכל העושה בו מלאכה יבטל מ"ע ועבר על לית. ומסיים ב' הענינים: נר ביתו ונר חנוכה, זכרון הנס — חיוב, ושלום בית — שלילה.

38) להעיר מלבוש ופרישה לדליל הערה 21.
39) רמב"ם ה' חנוכה פ"ד ה"ו. ראה לבוש סי' רסג שם, וסי' תרעח.

40) רמב"ם שם פ"ג ה"ג.

41) רמב"ם שם פ"ד ה"ב.

42) ראה במקומות שנשמנו בהערה 33 שמצות דרבנן יש בהן המעלות דמ"ע ומלית. וראה לקריש ח"ה ע' 224 ואילך.

43) להעיר מהענין דנר חנוכה בפנימיות הענין: (שהוא המשכת אור התורה) שעיקר מצות נ"ח להאיר בחוץ ברשות הרבים כח' רבים היינו טורא דפרודי כ' שגם שם יאיר אור ה' וקדושתו שלא י'הא העולם והסתר כ' (תוי"א מקץ מב, סע"ג). וראה לקריש ח"ה שם.

הוספת קדושה בעולם, איז צוליב ענין השלום — שלילה, עס זאל ניט זיין דער פירוד בין איש לאשתו.

און דער רמב"ם איז ממשיך ומוסיף הסברה בזה, אז דאס וואס גדול השלום איז ווייל, כל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם, דאס וואס תורה ניתנה, איז געגעבן געווארן למטה אין עולם הזה, איז ניט (נאָר) בכדי להוסיף אור וקדושה אויך בעולם (התחתון), נאָר לעשות שלום בעולם, וואס שלום איז נויטיק נאָר דאָרט וואו ס'איז דא פירוד ומחלוקת און מ'דארף עס מבטל זיין:

ד.ה. „כל התורה גאנץ תורה, אלע מצות, כולל אויך די וואס ענינים בגלוי איז דער ענין החיוב צו מוסיף זיין און מגלה זיין אור וקדושה, איז אויך ביי זיי דער עיקר כוונה ומטרה — לעשות שלום בעולם, צו מבטל זיין דעם ענין אין עולם וואס איז מנגד צו קדושה“.

יא. דער ביאור בזה בעומק יותר:

די אמיתית און שלימות פון שלום איז ניט נאָר דאָס וואס עס ווערט בטל די התנגדות פון צווייטן און סיווערט שלום, נאָר אז עס ווערט אַ מצב ווען עס איז איבערהויפט ניטאָ (און ניט שייך) קיין מציאות פון אַ מנגד: ד.ה. אז עס ווערט נתגלה אז דעם צווייטנס מציאות איז ניט מנגד (ובשלימות יותר) — ניט אַנדערש פון זיין מציאות.

הנרות הללו אנו מדליקין על התשובות ועל הנסים ועל הנפלאות“].

און דעריבער, ווען עס קומט די שאלה פון „נר ביתו ונר חנוכה, או נר ביתו וקדוש היום“ זאגט „ה' חנוכה“ אז „נר ביתו קודם“: היות אז נר ביתו איז פעולתו וואס ער איז מאיר און פועלט דעם ענין פון שלום ביתו בגשמיות, איז פון דעם מובן אז עס ווערט דורך אים אויפגעטאן דער תוכן וענין פון שלום מער ווי דורך נר חנוכה, קומט במילא אויס אז מצד דער הלכה (תוכנה הנ"ל) פון חנוכה גופא איז „נר ביתו קודם — משום שלום ביתו“.

י"ד. אויף דעם ברענגט דער רמב"ם א הוכחה וראי' אז דאס וואס ענין השלום (שלילת המנגד) איז מכריע דעם חיוב (תוס' אור וקדושה) איז ניט נאָר אז ענין פרטי אין חנוכה נאָר אז ענין כללי און דער תכלית פון כל התורה: „שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו“: די מדריגה הכי נעלית בשמו של הקב"ה, שם הוי' וואס איז שם העצם „שם המפורש“ ושם המיוחד, און ווען שמו הקדוש ווערט אַנגעשריבן בדיו על הקלף גשמי איז דאָס דער העכסטער אופן אין המשכת והוספת הקדושה בעולם, און אעפ"כ זעט מען אז מ'שרייבט לכתחילה דעם שם קדוש מיט דער כוונה אים צו מוחק זיין און ברענגן גען שלום בין איש לאשתו, אז דער גאַנצער תכלית פון דער פעולה חיונית

(48) דהרי מציאות העולם מצ"ע הוא, תחתון במדריגה שאין תחתון למטה ממנו בענין הסתר אורו ית' וחשך כפול ומכופל עד שהוא מלא קליפות וס"א שהן נגד ה' ממש לומר אני ואפסי עודי' (תניא פל"י). ואיכ מובן דעשיית הדירה בתחתונים היא לא ע"י המשכת האור, כ"א ע"י ביטול ושכירת הקליפה, והסרת ההעלם וחושך העולם. ראה בארוכה לקריש חז"ר ע' 22 ואילך. ח"יב ע' 74.

(44) ראה גם לעיל ע' 366.

(45) פרדס שייט. מו"נ ח"א פס"א ואילך. ועוד.

(46) סוטה לח, א. רמב"ם הל' יסודי התורה פ"י ה"ב.

(47) סוטה שם. סנהדרין ס, א. וראה בארוכה

פרדס שם. שערי אורה (להרי"י גיקסליא) שער ה.

תרי"א ס"פ נח. ועוד.

שלילה (הסרת המנגד) — איז אַבער כוונתה ומטרתה פון כל התורה (פון ביידע קוים) לעשות שלום בעולם — מגלה זיין אז די אמת'ע מציאות פון וועלט איז אלקות. וואס דאס קומט דורך מבטל זיין דעם ניט-אמת פון וועלט, וואס וועלט איז מעלים אויף אלקות, ווערט ממילא נתגלה די אמת'ע מציאות פון וועלט — אלקות.

יב. און דאס איז פאַרבונדן מיט כללות תוכן (הל') חנוכה: דער נצחון פון אידן און דער ביטול המצב פון „גזרו גזירות על ישראל ובטלו דתם ולא הניחו אותם לעסוק בתורה ובמצות“ איז גע-קומען דורך דעם וואס די חשמונאים האָבן בימים ההם זיך מוסר נפש געווען על קדוש השם⁵⁵, וואס דער ענין המסירת נפש נעמט זיך פון יחידה שבנפש, און דאס איז די דרגא פון וועל-כער עס קומט אמיתית ענין השלום, אז עס איז ניטא מלכתחילה קיין אַרט פאַר א מנגד (ווי דער מיטעלער רבי איז מבאר בארוכה⁵⁶).

ובמילא איז דאס אזוי אַראָפּגעקומען אויך בפועל כפשוטו אז „גברו ישראל על אויביהם ואבדום“⁵⁷ און „חזרה מלכות לישראל“⁵⁸ — דער שלום ושלוח ביי אידן כפשוטו.

* * *

יג. פון כל הניל איז פאַרשטאַנדיק אז אויב בכל השנה כולה דאַרף זיין א גרויסע השתדלות אין דער מצוה פון הדלקת נרות שבת קודש, אז יעדע

און דאס איז דער פנימיות'דיקער פירוש איז דעם וואס „התורה ניתנה לעשות שלום בעולם“⁵⁹, אז די אמת'ע מציאות פון וועלט איז — תורה, אלקות; ניט נאָר דערפאַר וואס אלקות איז כל סיבת התהוותו וקיומו, ווי דער אַלטער רבי איז מבאר באריכות⁶⁰ אז דער אוי-בערשטער באשאפט די וועלט שטענ-דיק בכל רגע מאין ליש, נאָר ווייל דער עצם מציאות פון „יש הנברא“ איז דער „יש האמיתי“⁶¹.

עולם (מלשון העלם⁶²) מצד עצמו איז מעלים אויפן אור אלקי, ער זעט זיך ניט בגילוי אין וועלט, ואדרבה, וועלט זעט זיך אן ווי א מציאות פאַר זיך⁶³, באופן אז מ'קען מיינען ניט נאָר אז איר מציאות איז ניט אלקות, נאָר אז זי דאַרף אויך ניט אַנקומען ח'י צום דבר ה' להחיותה ולקיימה, אז וועלט איז ח'י אַפּגעריסן, פון אלקות — „בירה זו בלא מנהיג“⁶⁴ ח'י: און צוליב דעם איז גע-ווען נתינת התורה — „לעשות שלום בעולם“, מאַכן שלום צווישן דעם עולם מיט, כביכול, דעם אויבערשטן, עס זאל זיין ניכר ונרגש (ניט נאָר אז די מציאות פון וועלט איז ניט קיין מנגד און סתירה ח'י צו אלקות און יתרה מזה — דאַרף שטענדיק אַנקומען צום אויבערשטן, נאָר) אז כל מציאותו פון עולם גופא איז „יש האמיתי“ כנ"ל.

און לפי' איז מובן אז כאַטש אין תורה און מצות זיינען דא ביידע קוים און עבודות — חיוב (תוס' המשכת אור) און

(49) ראה לקרש חיי' ע' 144 ואילך.

(50) שער היחוד והאמונה פ"א ואילך.

(51) ביאוריו לאדמורי האמצעי מג, ג. ד"ה

מצוה משתשקע החמה תרע"ה.

(52) לקרית שלח לו, ד. ביאוריו להצ"ע שנה.

(53) ראה לעיל הערה 48. ד"ה מצוה שם.

(54) לשון המדרש — ב"ר רפ"ט.

(55) תו"א ל, א. שערי אורה בהקדמה. שם ד"ה

בכ"ה בכסלו פמ"ב. ד"ה תיר נר חנוכה תרמ"ג בסופו

(נדפס בשה"מ תרמ"ג-מ"ד ע' לה ואילך).

(56) שערי תשובה ח"ב ד"ה פדה בשלום.

(57) רמב"ם שם פ"ג ה"ב.

(58) שם סה"א.

גדולה, וואס באלייכט דעם חושך הגלות
און עס קומט די גאולה ע"י משיח
צדקנו, ווען עס וועט זיין „שלום בעולם“
בפועל, „באותו הזמן לא יהי שם לא
רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות“⁵⁹,
ווארום משיח צדקנו וועט מתקן זיין „את
העולם כולו לעבוד את ה' ביחד שנאמר
כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה
לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם
אחד“⁶⁰, און עס וועט מקויים ווערן
„מראה לכם נרות של ציון“⁶¹, די הדלקת
הנרות אין בית המקדש השלישי.

(משיחות י"ט כסלו,

ש"פ וישב ומקץ תשל"ו)

אידישע טאכטער (אויך פאר דער חתונה
גלייך משהגיעה לחינוך) זאל אנצינדן
נש"ק, כמדובר כמ"פ בארוכה⁵⁸, איז
בימי חנוכה נוגע ביותר, אז מען זאל
אויסנוצן די ימי חנוכה במיוחד, מיט
דער מעגלעכסטער השתדלות, ניט נאר
אויף מבצע נרות חנוכה, נאר אויך צו
פארשטארקן „מבצע נש"ק“,

וואס דאס דארף געבן אויך א תוס'
חיזוק אין דער השתדלות והתחזקות
וואס מען „נעמט מיט“ פון די ימי
החנוכה אין די טעג וואס קומען נאך
חנוכה,

און בשעת עס וועלן זיך צוזאמענ-
קלייבן די אלע נרות של מצוה (נר שבת
ונר חנוכה) ווערט דאס אן אבוקה

(59) רמב"ם סוף הל' מלכים.

(60) רמב"ם שם ספ"א.

(61) יליש ר"פ בהעלותך. וראה רמב"ן ר"פ
בהעלותך. זית רענו ליליש שם.

⁵⁸ ראה לקו"ש ח"א ע' 281 ואילך. לעיל ע'

168 ואילך. ע' 173. לקו"ש ח"ז שבהערה 49.

טבת

נהנה מן הגוף. דערפאר וואס אין דעם חודש זיינען גרויסע קעלטן — בלשון רש"י: מפני הצניח — איז דא די הנאת הגוף „מן הגוף“.

יעדער ענין אין גשמיות ווערט נשתלשל פון רוחניות, איז בענינו: די קרירות פון חודש טבת בגשמיות, נעמט זיך דערפון וואס אין דעם זמן איז דער „שמש הוי“ — „כי שמש ומגן ה' אלקים“ — ניט מאיר אזוי בגילוי אין וועלט, אלקות איז מכוסה מער אין דעם העלם והסתר פון לבושי הטבע

— וכידוע, אז דער תוקף זריחת השמש אין חדשי הקיץ איז (אויך) א סימן אויף דעם תוקף אור ו„חום“ דקדושה פון „שמש הוי“ וואס ווערט דעמאלט נמשך בעולם, און דערפאר איז אין די חדשים גרינגער צוצוקומען צו עבודת ה' ווי אין די ווינטערדיקע חדשים —

און דוקא מהאי טעמא איז דא אן עילוי אין דער עבודה פון חודש טבת לגבי דער עבודה פון אנדערע חדשים;

- (5) כ"ה בע"ז ובכל הכ"י (דהש"ס) — דק"ס למגילה שם. וכ"ה בפרשי מגילה ומגיא שם. ובדפוסי ש"ס שלפנינו: שנהנה גוף. וי"ל הנפקמ' מהו עיקר החידוש (שכן — קודם): גוף (ולא הנשמה), הגאה (ולא הפכה). ואכ"מ.
- (6) מגילה שם. ועד"ז במגיא שם.
- (7) תהלים פד, יב.
- (8) סדיה ביום השמעי' תרל"ב, תרע"ז (הא'). לקריש ח"א ע' 4 (ולעזיר מסדיה להבין ענין שמחית תשי' באורא קצת). וראה גם סדיה למען ידעו תרע"ח. סדיה השית ע' 28 ובהגמטן שם. לקריש ח"ב ע' 547. ח"ח ע' 310 ואילך.
- (9) כ"ה ביום השמעי' תרל"ב, מציון ללקיט ד"ה שחורה אני שופתני השמש הוא בחי יחירי כר.
- (10) כעלוי דעבודת התשובה (שהיא מצד

א. ראש חודש טבת איז אלעמאל פון די ימי חנוכה. וע"פ הידוע: אז ראש חודש איז כולל אלע טעג פון חודש (וואס דערפאר ווערט ער אנגערופן „ראש“ — ווי „ראש“ כפשוטו, וואס איז כולל אלע איברי הגוף), איז פארשטאנ' דיק, אז אלע טעג פון חודש טבת (וואס זיינען כולל אין ר"ח טבת) האבן א שייכות צו ימי חנוכה.

אויך — עס זיינען דא אין חודש טבת צוויי ימים מיוחדים: דער צום פון עשרה בטבת און דער יום ההילולא פון דעם אלטן רבי'ן (כ"ד טבת); און וויבאלד אז דאס זיינען ימים קבועים אין דעם חודש איז מסתבר לומר אז עס איז דא א שייכות צווישן די טעג און דעם תוכן כללי פון דעם חודש (כמדובר כמ"פ).

ב. וועגן חודש טבת זאגן חז"ל — אויפן פסוקי, ותלקח אסתר אל המלך אחשוורוש.. בחודש העשירי הוא חודש טבת — אז דאס איז „ירח“ שהגוף

- (1) לקיט ר"ה נח, סע"א. עטרת ראש שער ר"ה ספ"ב. ומרמו גם כמשנה (ריש מס' ר"ה) באחד בניסן ר"ה למלכים וזרנגלים — שרגל שבו הוא באמצע החודש (ראה גמרא שם ד, א) — ראה לקריש ח"ז ע' 409 הערה 4.
- (2) ראה גם לעיל ע' 183, וש"נ.
- (3) מגילה יג, א. הובא בפרשי מגיא עה"פ. ביאור מחזיל זה ע"ד הקבלה — ראה בארוכה לקיט לירי' אגרות ע' רמט ואילך. ועפ"י מבאר שם השייכות להילולא דאדה"ז לחודש טבת דוקא (ושם, שההילולא שלו הוא כענין. ותלקח אסתר אל המלך גר בחודש העשירי גר'), ע"ש באורך. וראה לקמן הערה 16, 34.
- (3*) מגיא ב, טז.
- (4) צ"ע וחיפוש במפרשים טעם השינוי מלשון הכתוב כאן „חודש“. ובפרט עפ"מ"ש בדכתיבה כותבים חודש (משא"כ בנט) ע"ש כי יקח איש אשה חדשה (לבוש לאהע"ז ססי ט"ב. סכ"ז סיג).